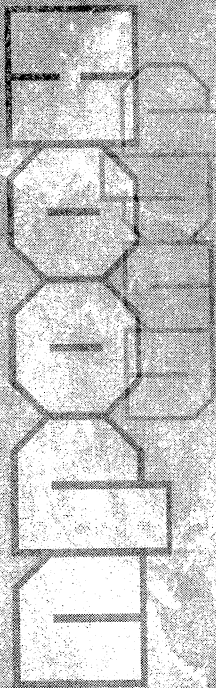

ЗАГАЛЬНА
ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ.
ПРИРОДА, СПОСІБ ДІЇ

МАРТИНЕНКО П.Ф.,
кандидат юридичних
наук, професор

*Конституційний Суд
України, суддя*

Серед засадничих цілей і принципів міжнародного правопорядку, закріплених в Статуті ООН, чільне місце займає повага прав людини. Досягнення міжнародного співробітництва шляхом розвитку і підтримання поваги прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови чи релігії є однією з основних цілей Об'єднаних Націй [стаття 1 Статуту]. Аналіз Статуту ООН вказує на те, що в основі концепції ООН як універсальної міжурядової організації лежить сприйняття прав людини в органічній єдності з вирішенням загальних ключових проблем міжнародного співтовариства: підтримання миру і міжнародної безпеки, економічного і соціального розвитку та ін. Статут ООН виходить з того, що держави - члени несуть відповідальність за забезпечення поваги до прав людини і вона є складовою їх відповідальності за підтримання миру і міжнародної безпеки.

ООН, реагуючи на злочини, вчинені тоталітарними режимами напередодні і під час Другої світової війни, не тільки запровадила саме поняття прав людини до міжнародного правопорядку, але й указала на головні орієнтири у визначенні його змісту. "Права людини" охоплюють як особисті права індивіда, так і його основні [публічні] свободи. Повага прав людини - це нормативний принцип, націлений на демократичний режим, необхідний в кон-

тексті післявоєнного світопорядку і універсальний, оскільки стосується людини в будь-якій ідентичності, незалежно від різноманіття суспільств та культур.

Прийняття Загальної декларації прав людини на сесії Генеральної Асамблеї ООН в Парижі 10 грудня 1948 року [в подальшому - "Декларації"] було першим вагомим результатом діяльності Об'єднаних Націй, яка в перше десятиріччя була спрямована головним чином на визначення прав людини і основних свобод і, пізніше, на встановлення їх відповідних норм і загальних принципів [в 1966 році у Пактах: про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права].

Та обставина, що проекти Декларації і Пактів розробляла одна і та ж Комісія прав людини, утворена на початку 1946 року, виявилась щасливою випадковістю, оскільки вона забезпечила наступність та логічну послідовність у викладі змісту Декларації та Пактів і тим самим визначила їх функціональний взаємозв'язок: призначення Декларації полягало у самому визначенні прав людини [в новому контексті ООН], тоді як призначення Пактів - втілення міжнародних норм про права людини у конкретні позитивні правові зобов'язання держав.

Зміст Декларації свідчить про те, що в ній знайшов відбиток лише перший досвід міжнародного співтовариства, стурбованого проблемами підтримання загального миру і міжнародної безпеки, в ділянці захисту прав людини. Декларація проголошує каталог прав і основних свобод, застосовних до всіх людей і у всьому світі, "незалежно від раси, кольору шкіри, статті, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану" [ст.2]. Серед таких прав Декларація називає право на життя, на свободу і на особисту недоторканість; право не утримуватись в рабстві або у підневільному стані; право бути вільним від свавільних арештів чи затримань; право на розгляд своєї справи незалежним і безстороннім судом прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості; право презюмуватись невинуватим, доки вина не буде встановлена судом; право не стати об'єктом безпідставного втручання у своє особисте життя; право на свободу пересування і обрання місця проживання; право на певне громадянство; право на власність; право на свободу думки, совісті та релігії; право на свободу переконань і на вільний їх вияв та ін.

Проте універсальне сприйняття прав людини відповідно до концепції, яка лягла в основу утворення ООН, заставило укладачів проекту Декларації вийти за ті межі, які були окреслені для цих прав в

Статуті ООН і долучити до їх каталогу нову категорію т.зв. соціальних прав: право на соціальне забезпечення [ст.22], право на працю [ст.23]; право на відповідний рівень життя, медичного догляду та необхідного соціального обслуговування [ст. 25]; право на освіту [ст.26]; право брати участь у культурному житті суспільства [ст. 27] і ін. Пізніше, продовжуючи працювати в цьому напрямку на етапі розробки проектів Пактів, Комісія прав людини дійшла висновку про необхідність встановити все ж розмежування прав громадянських і політичних і прав соціальних [економічних, власне соціальних, культурних], що об'єктивно відображало різні механізми їх імплементації на рівні міжнародно-правового регулювання.

Прийнята Декларація, за якою права людини запроваджувались до складових міжнародного правопорядку, явилась продуктом глибоких політичних зрушень, які настали в глобальній системі міжнародних відносин в післявоєнну добу, і відкрила якісно новий вимір як цієї системи, так і самого міжнародного права.

Генеральна Асамблея ООН проголосила прийняту Декларацію "як загальний ідеал, якого мають досягнути всі народи і всі нації..." і закликала всі держави - члени Організації і всі народи забезпечити, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загальне й ефективне визнання та дотримання визначених в ній прав [преамбула]. За 50 років дії Декларації її престиж саме як "ідеала" чи "взірця" незмірно зріс і утвердився. Декларацію порівнюють з міжнародною Magna Carta чи міжнародною "Біблією" прав людини. Однак, в спеціальній літературі час від часу виникають суперечки щодо того, чи є Декларація лише сукупністю моральних правил чи є власне юридичним актом. Це питання не має однозначної відповіді.

Доведеним фактом є те, що Декларація редакційно викладена не у формі міжнародного договору. Вона являє собою резолюцію, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю. У 1948 році з числа 58 представлених в ній Націй 48 голосували за Декларацію, жодна не голосувала проти Декларації [при 8, що утримались, серед них і колишні СРСР, БРСР та УРСР, дві делегації були відсутні]. Однак жодного підпису, жодної ратифікації з боку будь-якої держави-члена ООН не вимагалось. Звідси випливає, що Декларація не може розглядатись як складова частина міжнародного права.

Відповідно до панівної думки в середовищі фахівців Декларація є не власне юридичним актом, а певним зібранням загальних принципів. І оскільки вони були прийняті найбільш високою інстанцією міжнарод-

ного співтовариства, то Декларація наділена найвищим моральним авторитетом, ігнорувати цього факту неможливо. Моральний авторитет не послаблює, а посилює дію Декларації. Якщо проголошені у Декларації принципи стосовно змісту зазначених в ній прав прийняті народами та їх урядами як авторитетні моральні норми, то це значить, що Декларація насправді має силу набагато більшу і набагато універсальнішу, ніж будь-який міжнародний договір.

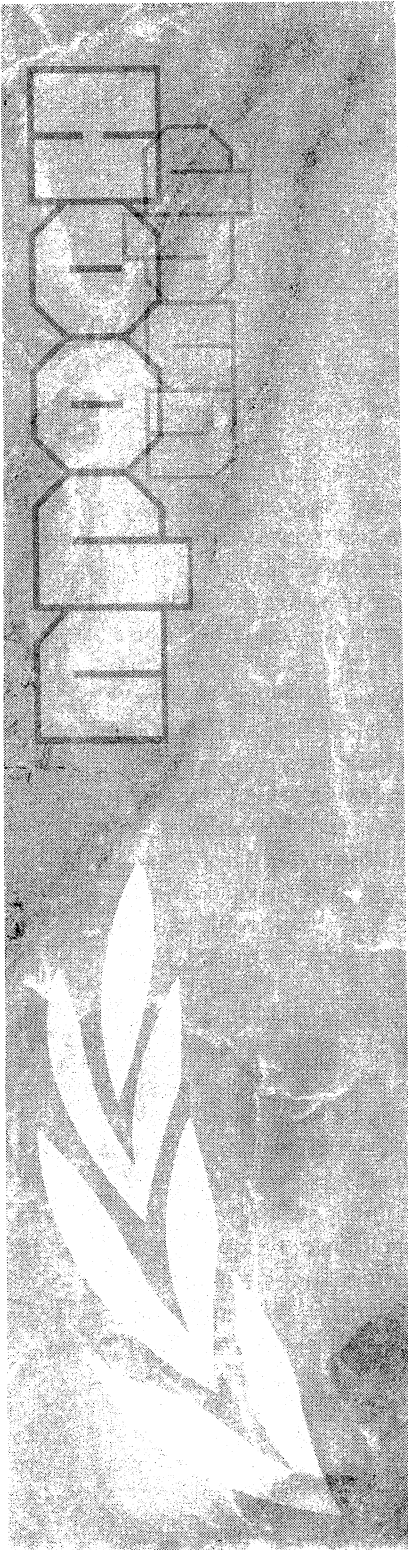
Деякі спеціалісти дотримуються прямо протилежної думки: Декларація - це юридичний акт, принаймні такий, що не позбавлений цілком юридичної сили. Юридична сила Декларації впливає із сили міжнародного договору - Статуту ООН. Відповідно до Статуту, держави-члени ООН взяли на себе зобов'язання поважати права людини і основні свободи, незалежно від раси, статі, мови чи релігії [статті 55 і 56], однак сам Статут не дає визначень цих прав і свобод, їх визначення здійснено шляхом прийняття Декларації, яка є насправді актом інтерпретації відповідних положень Статуту. Будучи пов'язаними положеннями Статуту, держави-члени ООН зобов'язані дотримуватись і положень Декларації.

Існує і третій погляд на цю проблему. Так як Комісія з прав людини, розробляючи проект Декларації, фактично узагальнила конституційну практику різних держав, які на той час накопичили значний досвід в конституційному закріпленні прав та свобод людини в своїх Основних Законах та національних деклараціях прав людини і громадянина, то сама Загальна декларація прав людини 1948 року - це насправді певне число "загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями", передбачених у статті 38 Статуту Міжнародного суду; саме в цій якості Декларація є джерелом міжнародного права і породжує відповідні зобов'язання для держав.

Імплементация положень Декларації в Україні, на нашу думку, базується на її високому моральному авторитеті.

Юридичний механізм імплементации положень Декларації у національний правопорядок України унеможлиблюється двома обставинами.

По-перше, якщо визнати за дійсну третю експлікативну теорію природи Декларації [див. вище], тоді б пряме застосування положень Декларації у внутрідержавних стосунках України можна було б допустити на підставі Статті 18 Конституції України, яка говорить про пряму дію в Україні "загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права". Ними, відповідно до статті 38 Статуту Міжнародного суду є, зокрема, і загальні принципи права, визнані цивілізованими націями. Однак Конституція України дію цих принципів *expressis*

verbis відносить лише до "зовнішньополітичної діяльності" держави і отже не відносить їх дію до внутрідержавних стосунків, де і вирішуються справи щодо прав людини і громадянина.

По-друге, якщо визнати за дійсну другу експлікативну теорію [див. вище], тоді б пряме застосування положень Декларації правозастосовчими органами України треба було б здійснити на підставі статті 9 Конституції України. Однак, ця стаття відносить до національного законодавства України лише ті міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під дію статті 9 Конституції України безсумнівно підпадає Статут ООН, ратифікований колишньою УРСР. Але під дію цієї статті не підпадає Декларація, яка очевидно не є міжнародним договором і в той же час не є актом інтерпретації міжнародного договору, тобто Статуту ООН, оскільки не відповідає визнаним правилам інтерпретації договору.

Отже, залишається одне: правозастосовчі органи України, вирішуючи справу щодо прав людини і громадянина в Україні, не можуть замінити законну підставу положенням Декларації, але можуть додатково використати положення Декларації для підсилення морального авторитету прийнятого рішення по цій справі.